

Hâfız-i Şîrâzî'nin Gazellerinde Aşk Mefhumunun Değerlendirilmesi

Mitat Çekici¹

Öz

Aşk, muhabbetin en üst noktası ve mükemmeliğidir. Tüm büyüleyiciliği, tutku ve coşkusuyla, sevginin nihai ve doruk noktasıdır. Aşk, dizginsiz ve kontrol edilemez bazen kaynayan ve isyankâr bazen de sel gibi ya da ateş püskürtendir sevmek, ama yine de sevmektir. Sevgiliyi, ilahı, âşığı tanımadan sevmek ve âşik olmak mümkün müdür? Mutasavvıflar, aşka kalp yoluyla ulaşılması gerektiğine, aşka götüren bilginin de kalp yoluyla elde edildiğine ve sevgiliyi kalp gözüyle müşâhede etmekle elde edildiğine inanırlar. Geçmişten günümüze bilge, arif ve şairlerin yaygın olarak kullandıkları aşka yani sihirli sözcüğe yüklenen mana ve hissiyatın etkisini gözlemlenmek mümkündür. Fars edebiyatında aşkın geçmiş ilk Farsça şiir söyleyenlerin ortaya çıktığı döneme kadar dayanmaktadır. İnsanî ve zeminî aşk türü ilk dönem şairlerin şiirinde revaç bulmuştur. Hâfız-i Şîrâzî'nin şiirlerinde özellikle de gazellerindeki sözü çeşitli şekillerde iki manalı bir özelliğe sahiptir. Şair, duygu ve düşüncelerini farklı konularla harmanlayarak açıklamıştır. Hâfız, aşkı sadece varlık sorusuna cevap olarak değil ayrıca her yerde bulunan varlığın ruhu olarak bilir ve Âdem ile peri, yıldızlar, gezegenler hepsi aşk varlığının birer tufeylidir. Bu çalışmamızda Hâfız'ın gazellerinde aşk mefhumuna yüklemiş olduğu manayı değerlendirmekteyiz. Şaire göre bütün kâinat ve varlık, aşk varlığının birer evladıdır ve ondan türemiştir, aşık dünyayı maşukun yüz güzelliğini tamamıyla yansıtan bir ayna olarak görmektedir. Yalnızca kendisi değil, güneş, ay, gezegenler ve evrendeki her zerre onun cemalinin aynasıdır ve onun aşkını ve sevgisini kendi özünde, mayasında bilir. Hâfız, aşkı insanın aslı hüneri olarak açıklar. O, yaratılış amacını ve insanın kemale ermesini aşk ve aşkılıkta bilir.

Anahtar Kelimeler: Fars Edebiyatı, Hâfız-ı Şîrâzî, Aşk, İlahi aşk.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, mitatcekici@artuklu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4576-9468.

Evaluation of the Concept of Love in Hâfiz-i Şîrâzî's Ghazals

Abstract

Love is the highest point and perfection of conversation. It is the ultimate and culmination of love in all its enchantment, passion, and enthusiasm. Love is unbridled and uncontrollable, sometimes boiling, and rebellious, sometimes flooding or fire-breathing, but still loving. Is it possible to love and fall in love without knowing the lover, the god, the lover? Mystics believe that love must be reached through the heart, and the knowledge that leads to love is obtained through the heart and is obtained by observing the lover with the eye of the heart. It is possible to observe the effect of the meaning and feeling attributed to this magic word, which is widely used by wise, wise and poets from past to present. The history of love in Persian literature dates to the period when the first Persian poets emerged. The humane and grounded type of love found popularity in the poetry of the first period poets. The word in Hâfiz-i Şîrâzî's poems, especially in his ghazals, has a double meaning in various ways and the poet explained his feelings and thoughts by blending them with different subjects. According to Hâfiz, love knows not only as an answer to the question of existence, but also as the spirit of the omnipresent being, and Adam and the fairy, the stars, the planets are all trump of the existence of love. In this study, we evaluate the meaning that Hâfiz attributed to the concept of love in his ghazals. According to the poet, the entire universe and existence are children of the love entity and are derived from it, and he sees the world as a mirror that fully reflects the facial beauty of the beloved. Not only is he alone, but the sun, the moon, the planets, and every particle in the universe are the mirror of his beauty, and he knows his love and affection in its essence, in its maya. Hâfiz explains love as the essential skill of man. He knows the purpose of creation and the perfection of man in love and amorousness.

Keywords: Persian Literature, Hâfiz-i Şîrâzî, Love, Divine love.

Extended Abstract

Love is the pinnacle and perfection of conversation, and it is the ultimate and culmination of love in all its enchantment, passion, and enthusiasm. Love is unbridled and uncontrollable, sometimes boiling, and rebellious, sometimes flooding and fire-breathing, but still loving. Is it possible to love and fall in love without knowing the lover, the god, the lover? Mystics believe that love should be reached through the heart, and the knowledge that leads to love is obtained through the heart and is obtained by observing the lover through the eyes of the heart. It is possible to observe the effect of the meaning and feeling attributed to this magic word, which is widely used by wise, wise and poets from past to present. The history of love in Persian literature dates to the period when the first Persian poets emerged. The humane and grounded type of love found popularity in the poetry of the first period poets. The word in Hâfiz-i Şîrâzî's poems, especially in his ghazals, has a double meaning in various ways and the poet explained his feelings and thoughts by blending them with different

subjects. Hâfiz-i Shirazi blended human and divine love in his ghazals. According to Hâfiz, love knows not only as an answer to the question of existence, but also as the spirit of the omnipresent being, and Adam and the fairy, the stars, the planets are all trifles of the existence of love. In this study, we evaluate the meaning that Hâfiz attributed to the concept of love in his ghazals. According to the poet, the whole universe and existence are children of the love entity and are derived from it, and he sees the world as a mirror that fully reflects the facial beauty of the beloved. Not only is he alone, but the sun, the moon, the planets, and every particle in the universe are the mirror of his beauty, and he knows his love and affection in its essence, in its maya. Love is the most essential word in the poet's divan, Hâfiz explains love as the essential skill of man. He knows the purpose of creation and the perfection of man in love and amorousness. The most important mode of love in Hâfiz's poems is the love of wisdom that looks at life with honesty, sanctity, and love in the dervish lodge of sublimity and manifestation. Hâfiz sees the notion of true love both in divine love and in the true love of man for man. According to him, the love of man for man is a kind of true love. It finds its way in the heart and creates enthusiasm and excitement. Hâfiz's wisdom is on love and ecstasy and is the opposite of liking and self-praise. Love is an eternal blessing given to the lover by the creator. The poet does not see love as an adventurous act, he thinks it is based on conversation, as a natural inheritance, and that love, and amorousness were given by the eternal sultan on the first day.

Giriş

Aşk, ismi ve hüviyetiyle insanı ve toplumu büyüleyen, etkiyen bir kavramdır ki etkisi klasik ve modern döneme ait edebî ve dini metinlerde yaygın bir şekilde görülen bir mefhumdur. Geçmişten günümüze bilge, arif ve şairlerin yaygın olarak kullandıkları bu sihirli sözcüğe yüklenen mana ve hissiyatın etkisini gözlemlemek mümkündür. İslam dünyasında aşk, doğal ve ruhî şekilleriyle ilk hicri asırlardan itibaren şiirin ana temalarından biri haline gelmiştir. Şairin sözü ve şiiri, aşk ile şekillenmiştir (Karaismailoğlu, 2007: 269). Fars edebiyatında aşkın geçmişî ilk Farsça şiir söyleyenlerin ortaya çıktığı döneme kadar dayanmaktadır. İnsanî ve zeminî aşk türü ilk dönem şairlerin şiirinde revaç bulmuş ve beşinci asırda yavaş yavaş sufiler tarafından irfanî aşk Fars edebiyatına girmiştir. İnsanî aşkı işlemekle birlikte ilahî aşk da günümüzde Fars edebiyatında yoğun bir şekilde işlenmektedir. Rudekî ve Ferruhî ile başlayan aşk, insanî aşk türü olarak başlamış, Senâî de ona ilahî bir hasiyet kazandırmıştır. Mevlâna ve Attâr ilahî aşka yeni manalar kazandırmış, Sa'dî-yi Şîrâzî insanî aşkı eserlerinde değerlendirmiş, Hâfız-ı Şîrâzî de insanî ve ilahî aşkı birlikte harmanlayarak gazellerinde işlemiştir. Günümüzde de aşk mefhumu Fars edebiyatında işlenen revaçtaki en önemli ve sıcak konudur (Bidkî, 1396: 27). Aşk, İslam edebiyatının sonsuz denizinde sürekli dalgalıdır. Şirin ve Ferhat hikâyesinde renklenen, Leyla ile Mecnun mesnevisinde Mecnun'u ayrılık acısından etkileyen, Rüstem'in elini Sohrâb'ın kanına bulayan, Şeyh-i San'ân'da kalbini ve dinini yitirmesine sebep olan, Hz. Rumi'nin gazellerinde ayaklarını yerden kesip dans ettiren Hâfız'ın göze hoş gelen gazelinde övülen de aşk olmuştur. Herkes için ilacın bizatihi aşkın kendisi olan acı tatlı bir hikâyesi vardır.

1. Hâfız-i Şîrâzî'de Aşk

Gaybın dili, sırların tercümanı, ariflerin dili ve Nazmu'l-Evliya olarak bilinen Hâce Şemseddin Muhammed b. Bahaeddin Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî, Farsça söyleyen Şiraz'lı lirik bir şairdir. Şiirlerinin çoğu gazel şeklindedir. Hâfız, kendisinden sonra gelen Fars şairleri üzerinde en önemli etkiler bırakanlardan biri olarak bilinir. 18. ve 19. yüzyıllarda şiirleri Avrupa dillerine çevrilmiş ve ismi Batı dünyasının edebiyat çevrelerine girmiştir. İran'ın resmi takviminde 20 Mehr (12 Ekim) Hâfız'ı anma günü olarak kabul edilir.

Fars manzum edebiyatında aşk, iki açıdan önemlidir, birincisi Rûdekî ve 'Unsurî'nin mesnevilerinde doğmuş ve Nizâmî'nin mesnevilerinde zirveye ulaşmış olan, Hüsrev ve Şirin, Leyla ve Mecnun, Şirin ve Ferhat, Yusuf ve Züleyha gibi büyük aşık ve maşukları yetiştirmiş beşerî aşktır. İkincisi de ilkin Senâî ve sonrasında Attâr'ın mesnevilerinde parlayan, Mevlâna'nın gazellerinde ve mesnevisinde zirveye çıkmış ilahî ya da tasavvufî aşktır. Hâfız'ın şiirlerinde ise irfanî aşık ve maşuk olmak üzere üç çeşit aşk vardır (Pûribrâhîm ve Giyâsiyân, 1392: 61). Hâfız'ın şiiri şekil ve mana açısından Fars dili şiirinin en güzel ve manalı şiir örneklerindedir. Mana ve söz derinliğindeki bu olağanüstülük öyle bir seviyeye ulaşmıştır ki bazı Hâfız uzmanlarına göre onun sözü beşerî sözün

ötesindedir öyle ki Hâfız'ın da deyimiyle "Allah vergisi" bir keyfiyettir. Hâfız tahayyül gücünü gösterme ve düşüncelerini derinleştirme noktasında şekil ve manayı etkili kullanarak kendi dünya görüşüne yön vermiştir. Onun dünya görüşü ârifane bir dünya bakışına sahiptir. Çünkü bu bakış açısının getirdiği telakki tarzı şiirlerinde görülmektedir. Ezelî ve ebedî olan güce inanmak, elest gününe inanma, nefsinin terk etme, dünyanın geçici olduğu gerçeğinin farkında olma, insanî ahlakın değerli oluşu, dünya sıkıntılara karşı sabır ve umutlu olma davranışı, insanın ve dünyanın ölümlü oluşuna inanmak, insan, aşk ve iyimserlik gibi unsurlar onun dünya görüşünü oluşturmuştur (Yemînî ve Ukdâyî, 1397: 354). Hâfız'ın hayata bakışı çok renkli ve farklı olduğu için onun zihnî ve düşünce ekolü hakkında çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Tarih boyunca kendisi için bir arif, Hak dostu, Kur'an tefsircisi gibi tanımlamalarda bulunulmuştur (Kârger vd., 1399: 219).

Hicri 8. yüzyıl İranlı gazel söyleyen şairi Hâfız'ın divanı lirik/âşıkane bir mahiyete sahiptir. Şair kendi düşünce, his ve duygularını lirik bir tarzda dile getirmiş, bu yolda gazel şiir kalıbını tercih etmiştir. Gazel türünü Fars edebiyatında kemal derecesine ulaştırmıştır (Purdil, 1397: 144-145). Fars edebiyatının en seçkin şairlerinden biri olan Hâfız-i Şîrâzî'nin şiirlerinde özellikle de gazellerindeki sözü çeşitli şekillerde iki manalı bir özelliğe sahiptir. Şair, duygu ve düşüncelerini farklı konularla harmanlayarak açıklamıştır. Onların anlaşılması her muhatap için mümkün değil ve daha fazla tahlil ve açıklama gerektirir. Şairin lirik bir konu olarak ele aldığı aşk, insanî ve sosyal bulgularındandır. Aşk, toplumsal temayülün çeşitli mazharlarından biridir. Hâfız, içtimaî hatta siyasî düşüncelerini yansıtmak için belli bir istiaabî olan âşık ve maşuk arasındaki ilişkiyi ve aşkı ele alarak kendi görüşünü muhatabına aktarmak için kullanmıştır (Mehbûbûr vd., 1401: 604). Hâfız'a göre aşk sadece varlık sorusuna cevap olarak değil ayrıca her yerde bulunan varlığın ruhudur ve Âdem ile peri, yıldızlar, gezegenler hepsi aşk varlığının birer dayanağıdır der. Var olan her şey mutlak sevgilinin iradesindedir. O, aşkı bazen bir dost ifadesi ile aktarmıştır (Yemînî ve Ukdâyî 1397: 357). Şaire göre bütün kâinat ve varlık aşk varlığının birer evladıdır, dünyayı maşukun yüz güzelliğini tamamıyla yansıtan bir ayna olarak belirtir. Yalnızca kendisi tek değil ay, güneş, evrendeki her zerre onun cemalinin aynasıdır ve onun aşkını ve sevgisini kendi özünde, mayasında bilir (MîrGâdirî, 1384: 172). Örnek beyitlerde de bunu görmektediriz.

سیر سپهر و دور قمر را چه اختیار؟

در گردشند بر حسبی اختیار دوست (Celâlyân, 1387: 410)

(Feleğin dönüşünde ve ayın devrinde bir irade yoktur

Onlar, sevgilinin iradesiyle dönmekteler)

طفیل هستی عشقند آدمی و پری

ارادتی بنما تا سعادتى بیری

بکوش خواجه و از عشق بی‌نصیب مباش

که بنده را نخرد کس به عیب بی‌هنری (Bozorg-i Hâligî, 1393: 1002.)

(İnsan da peri de aşkın varlığına tabidir

Saadete nail olmak için iradeni aşka ver

Efendi (Hâce), çalış ve aşktan nasipsiz olma

Çünkü hünersizlik ayıblı olan bir köleyi kimse satın almaz)

Aşk, şairin divanındaki en asli kelimedir, o gazellerinde bu mefhum ve onunla ilgili olan her duruma değinmiş, kendi duygu ve düşüncesini açıklamıştır. Böylelikle aşkın makamı ve yeri görünür olmuştur. Onun şiirinde aşk mefhumunun mumun etrafında dönen kelebek gibi dolaştığı aşikârdır ve kendisi de defalarca âşık olduğunu açıklamıştır (Mehbûbûr vd., 1401: 606). Hâfız'ın maşuku edebî bir sevgilidir ve şair onu Fars edebiyatının geleneksel manzumelerinde ödünç almıştır. Bu maşuk bazen ruhanî ve semavî bir mahiyete bazen de cismanî ve zeminî hatta bu ikili arasında zıt bir kutupta yer alan bir mahiyete sahiptir (Abdulkerîmî ve Mesgiryân, 1399: 226-227). Şirazlı Hâfız, yıllarca mana incisini Fars diline yerleştirmiş, bu çabası ve çalışması günümüze kadar gelmiş ve herkesin ilgisini çekmiştir. Hâfız'ın şiirinde aşk başka bir renk ve kokuya sahiptir. Hâfız'ı olduğu makama çıkaran da aşk olmuş, onun feryadına yetişen de aşktır. Onun şiirini şekillendiren de yine aşkın kendisidir (MîrGâdirî, 1384: 166). Hâfız'ın divanı aşk sözcüğüyle doludur. Bu sözcük ya yalın bir isim grubu şeklinde ya da sıfatlı ve ek şeklinde cümlede yer almıştır (Pûribrahim ve Giyâsiyân, 1392: 65). Divanının genelinde aşk kokusu veren şairlerden biri olan Hâfız, divanını aşkla başlatmış ve aşkın var oluşunu varlığın öncesine dayandırmıştır (Mensûr vd., 1395: 151) Aşk, Hâfız'ın ruhunda yüce ve geniş bir yere sahiptir. Varlık dünyasını aşkın dayanağı yani ondan beslenen olarak görür, bilgenin en bilgesinin aşk çemberinde dolaştığını düşünür. Âdem'in özü yani toprağı aşktır ve bu yüzden melek, tüm büyüklüğü ile onun seviyesine ulaşamaz; çünkü aşkı bilmez. Sevgi olmadan insanın dünya üzerindeki diğer canlılardan hiçbir üstünlüğü yoktur, onu ruhsuz ve ışıksız bir varlık olarak betimler. Hâfız, aşkı insanın aslı hüneri olarak açıklar. O, yaratılış amacını ve insanın kemale ermesini aşk ve aşıklıkta bilir, aşkı tatmamış insanı hasılasız bir varlık olarak görür. Şairin bakış açısına göre, insanın yokluk bataklığından kurtulacak bir sığınağa ihtiyacı var ki o da aşkın kendisidir (MîrGâdirî, 1384: 166).

اسیر عشق شدن چاره ی خلاص من است

ضمیر عاقبت اندیش پیش‌بینان بین. (Bozorg-i Hâligî, 1395: 910)

(Benim için kurtuluş çaresi aşka esir olmaktır

İleri görenlerin akıbetlerini düşünmesindeki endişesini gör)

هر چند غرقِ بحرِ گناهم ز صد جهت

تا آشنای عشق شدم، ز اهلِ رحمت (Bozorg-i Hâligî, 1395: 910).

(Her ne kadar günah denizine batmış olsam da yüzlerce cihetten

Aşkla tanıştığımndan beri rahmete erişenlerdenim ben)

Hâfız, kendisini aşkın hizmetkârı olarak görür ve onun bakış açısına göre aşk, evrenin ruhu ve anlamıdır. Aşk, yaratılış nedenidir ve insan ile peri, hepsi aşka bağlıdır, özü ve kaynağı aşka dayanır. Aşk, ışığıyla tüm dünyayı aydınlatandır. Aşka hürmetin kutsallığında akıl bir yol değildir ve istediği zaman bir yere giden ve yolu olan aşkın kendi sesidir ve hiçbir kıyısı olmayan aşkın yolunu bir yol olarak belirler (MîrGâdirî, 1384: 166).

ای نسیمِ سحر، آرامگه یار کجاست؟

منزلِ آن مه عاشق کُش عیار کجاست؟

شبِ تار است و ره وادی ایمن در پیش

آتشِ طور کجا؟ موعد دیدار کجاست؟ (Bozorg-i Hâligî, 1395: 51).

(Ey seher yeli, sevgilinin istirahat ettiği yer nerde?

O, aşık öldüren hilekâr ay yüzlünün menzili nerde?

Gece karanlık ve Eymen vadisinin yolu önde.

Tur'un ateşi nerde? Sevgiliyi görme vadisi nerde?)

Hâfız'ın şiirlerindeki en önemli aşk makamı, yücelik ve tecelli dergâhında dürüstlük, kutsallık ve aşkla habibe bakan irfanî aşktır. Kalpte yol bulup coşku ve heyecan yaratır ve bu aşkla kalp huzura kavuşur. Bu gök kubbede kalıcı olan yalnızca aşk ve aşka dair sözlerdir.

در عشق، خانقاه و خرابات فرق نیست

هر جا که هست پرتو رویِ حبیب هست. (Bozorg-i Hâligî, 1395: 175).

(Aşkta tekke de meyhane de fark etmez

Her yerde habibin yüzünün nuru vardır)

از صدای سخنِ عشق ندیدم خوشتر

یادگاری که در این گنبدِ دوار بماند. (Bozorg-i Hâligî, 1395: 445).

(Aşk sözünün sesinden daha hoş bir şey görmedim

Bu dönen kubbede hatıra olarak kalabilsin)

Tanrısallık aşkın yörüngesi ve merkezidir, aşkı var edendir, ezeli maşuktur. Hem aşık hem maşuk hem de aşktır. Aşk, Hâfız'ın büyük iki mesajından biridir ve onun divanında daha kapsamlı bir şekilde görülmektedir (Huremşâhî, 1382: 277). Hâfız'ın felsefesine göre yaratıcı ile insan arasındaki bağ aşka dayanır. İnsan sadece aşk kanadıyla yaratıcı ile görüşmeye nail olabilmıştır. Hâfız, kendi şiirlerinde aşkı geniş bir manada kullanarak hiçbir şekilde manayı eksik bırakmamıştır. Başka bir deyişle aşkın hakkını en iyi şekilde vermiştir. Divanı için aşkı her yönüyle yansıtan bir ayna demek abartılı bir ifade olmaz (MîrGâdirî, 1384: 166). Bazı Hâfız araştırmacıları şairin hem ilahî hem beşerî aşkı tecrübe ettiğini düşünürken bazısı da üç tür aşka işaret eder. Hâfız, hakikî aşk mefhumunu hem ilahî aşkta hem de insanın insana duyduğu gerçek aşkta görmektedir. Ona göre insanın insana duyduğu aşk, hakikî aşkın bir türüdür ki ilahî aşkın bağından bir gül olan gerçek aşktır. Aşk şartsız ve koşulsuzdur, ilahî aşk mertebesinde, beşerî aşk mertebesinde, Hakk'ın yaratılmışa olan aşkı mertebesinde ve yaratılmışın yaratana olan aşkı mertebesinde olsun fark etmeksizin aşk vardır, kısaca her nerede ve ne şekilde bulunursa bulunsun aşk, aşktır. Hatta mecazî aşk da hakikatten bir nurdur (Nusretî ve Fercîfer, 1392: 167).

سایه معشوق اگر افتاد بر عاشق چه شد؟

ما به او محتاج بودیم او به ما مشتاق بود (Bozorg-i

Hâligî, 1393:510).

(Maşukun gölgesi, âşığın üstüne düştü de ne olur ki

Biz ona muhtaçtık, o bize müştak)

Hâfız'ın şiirinde şaraptan hasil olan mestlik, aşk manasındadır. Onun şiirinde aşık, mest olmuş bir insan şeklinde tasvir edilmiştir. Saki, kadeh, sager ve câm gibi kelimeleri kullanarak şiirindeki mestlik ile aşk ve âşıklık insicamını sağlamış, mestliği oluşturan terkipleri tamamen göstermiştir.

مستی عشق نیست در سر تو

رو که تو مست آب انگوری

ای دل مباحش یک دم خالی ز عشق و مستی

وان گه برو که رستی از نیستی و هستی

با مدعی مگوئید اسرار عشق و مستی

تا بی‌خبر بمیرد در درد خودپرستی (Pûribrâhîm ve Giyâsiyân, 1392:67).

(Senin başında aşk sarhoşluğu yok

Git, şarap sarhoşusun sen

Gönül, bir an aşktan ve sarhoşluktan boş kalma, gafil olma

O zaman git çünkü yokluktan da varlıktan da kurtuldun

Aşk ve sarhoşluk sırlarını iddiacı kişiye söylemeyin de

Kendine tapma derdinden habersizce ölsün)

Hâfız'ın şiirlerinde Pîr-i Mugân, şarap, kadeh ve mey gibi unsurlar aşkın ve ilhamın kaynağı olmuştur. O, gerçek manada hakikatin manasını bu unsurlar aracılığıyla örtmüştür (Koç Konuksever, 2019: 68). Hâfız'ın irfanı, aşk ve mestlik üzerindedir ve beğenme ile kendini övmenin zıttı bir mahiyete sahiptir. O; bade, kadeh, meyhane, harabat gibi sembolleri kullanarak kendi benliğinden vazgeçmeyi amaçlamaktadır. Fani maşuktaki riya ve gelgitlerinden kurtulup ebedi maşukta baki kalmayı ister. Onun irfanında bazen nedim, mutrib ve saki gibi kavramlar birbirinin yerine geçip bir rengine bürünür. Tüm bunlarla birlikte âşık ve maşuk arasında mümkün olmayan ve elde edilmesi kolay olmayan tek gerçeklik vahdettir. Ona göre bu mihnet dolu yoldaki sıkıntı ve çaba manevi salık için gerekli bir şarttır (Zuhrevend, 1390: 55-56). Hâfız, aşka rintçe bir kişilik vermiş, onu bir varlık olarak bir insanı anımsatacak şekilde işlemiştir. Şairin bu yaratıcılığını aşkı insana ait vasıflarla tasvir ettiği istiarelerde görmek mümkündür (Pûribrahim ve Giyâsiyân, 1392: 65-66). Örnek olarak;

عشق داند که در این دایره سرگردانند

(Aşk bilir ki, onlar da bu dairede başları dönmüştür). Mısrasında olduğu gibi aşkı bir insan gibi betimlenmiştir.

Başka bir mısra olarak;

ناموس عشق و رونق عشاق می‌برند

(Aşkın namusunu ve aşıkların da şerefini yok ediyorlar). Aşk şerefli bir insana benzetilerek kişileştirilmiştir.

Aşk konuşandır, dile gelendir. Yol gösterendir manasında da ele alınmıştır.

دل چو از پیر خرد نَقْلِ مَعَانی می‌کرد

عشق می‌گفت به شرح آن چه بر او مشکل بود. (Celâlyân, 1387: 1218).

(Gönül, akıl pirinden manalar naklederdi Aşk, ona zor gelenleri şerh edip söyledirdi)

Aşk ağlayandır.

خیره آن دیده که آبش نَبَزَدِ گریه عشق

تیره آن دل که در او شمع محبت نبود. (Celâlyân, 1387: 1122).
(Aşkın ağlamasından gözyaşı kurumamış o gönül kör olsun
Aşk mumunun onda yanmadığı o kalp kararsın)
Aşk haykıran ve seslenendir.

ساقی بیا که عشق ندا می‌کند بلند

کان کس که گفت قصه ما هم ز ما شنید. (Celâlyân, 1387: 1185).
(Saki gel, aşk yüksek sesle sesleniyor
Hikayemizi söyleyen o kimse, hikâyeyi bizden duymuştur)

Aşk, yaratıcı tarafından aşığa verilmiş ezeli ve ebedî bir nimettir, aşk anda olmaktan çok onun kaynağı ezele dayanır ve hiçbir zaman da sonu olmayacak, kalıcı ve ebedidir. Bu aşk, kâinatın yaratılmasından önce var olmuş ve ölümsüzdür. Ezeli ve ebedi âşıkların mestliğidir (Bidkî, 1396: 30). Aşkın en önemli özelliği onun ezeli ve ebedi oluşudur. İrfan ehli, aşkı Hakk'ın sıfatlarından bir sıfat olarak bilir çünkü onun zatı hem kadim hem de ezeldir (Zuhrevend, 1390: 65). Hâfız, aşkın ezeî ve ebeî olduğuna inanır ve onun kaynağını da ilahî ve örtülü bilir. Şair, âşıklığı maceracı bir eylem olarak görmez, âşıklığı muhabbete dayalı, fitri bir miras olarak görür. O, aşk ve âşıklığın ezeli sultan tarafından ilk günde verilmiş olduğunu düşünür (Yemînî ve Ukdâyî 1397: 321).

می خور که عاشقی نه به کسب است و اختیار

این موهبت رسید ز میراث فطرت. (Bozorg-i Hâligî, 1393: 722).
(Şarap iç çünkü âşıklık çalışmakla, inisiyatifle değil
Bu ihsan yaratılıştan bana miras kalmıştır)

نقش مستوری و مستی نه به دست من و توست

آن چه سلطان ازل گفت بکن، آن کردم. (Bozorg-i Hâligî, 1393: 734).
(Dindarlık ve sarhoşluk ne benim elimdedir ne de senin elinde
Ezel sultanı, neyi yap dediyse onu yaptım)

ماجرای من و معشوق مرا پایان نیست

هر چه آغاز ندارد نپذیرد انجام. (Bozorg-i Hâligî, 1393: 717).
(Benimle sevgilinin aşk hikâyesinin sonu yoktur)

Çünkü başlangıcı olmayan şeyin sonu da olmaz)

Hâfız, maşukun sevgisinin, kendi varlığının var olduğu ve benliğinin gerçekleştiği gün olan elest gününde mutlak sevgili olan maşuk tarafından kendisine bahşedildiğini düşünür. Şair, elest gününe işaret ederek aşkı ezeli ve ebedi bilmiş, onu bir sözleşme ve antlaşma olarak değerlendirmiştir. Mutlak sevgilinin kadim dostluğunun ezelden beri onunla olduğuna, ona gösterildiğine değinerek onu en büyük nimet ve en iyi miras olarak görmüştür. Aşkın kadim oluşunu elest günüyle ilişkilendirerek insan kaderinin tayin edildiği gün olarak tanımıştır (MîrGâdirî, 1384: 168). Hâfız'a göre aşk mefhumu ezelden ebede kadar sürecektir. Bu bağlamda onun irfanı, aşk mefhumu üzerine kurulmuştur. Bu açıdan Hallâc-ı Mansûr'u da hatırlatmaktadır (Yemîni ve Ukdâyî 1397: 321).

از دم صبح ازل تا آخر شام ابد

دوستی و مهر بر یک عهد و یک میثاق بود. (Celâlyân, 1387: 1112).

(Ezel sabahından ebet akşamının sonuna kadar

Dostluğumuz ve sevgimiz bir ahit ve bir ahde üzerineydi)

حافظ گمشده را با غمت ای یار عزیز

اتحادیست که در عهد قدیم افتادست. (Celâlyân, 1387: 298).

(Ey sevgili dost, aşkının gamında kendini kaybetmiş Hâfız

Ezel gününden beri aşkınla bir ittihatadır)

Âlem kendi ittihadında görünür olmuş, aşk ve muhabbet, yaratılış ilkesine ve hakikatin var oluşuna neden olmuştur. Yani ezelden, Hakk'ın güzelliği nuru tecelli etmiş, görünür olmuş ve kendi cemalini göstermiştir. Böylece aşk ortaya çıkmış ve onun ateşi tüm aleme sirayet etmiştir. Bütün yaratılmışlık; duyuları, hisleri ve sanrıları ile muhabbetin hürmetine var olmuştur. Görünen ve görünmeyen bütün mevcudatın varlığı, aşkın lütuflarındandır (MîrGâdirî, 1384: 171). Hâfız tüm alemleri, cinleri ve insanları, cansız varlıkları ve nebatî ilahî tecellinin aynası ve mutlak aşkın özü ve kaynağı olarak görür. Aşk en geniş ve özel manasıyla ilahî bir armağandır (Zuhrevend, 1390: 67). Şaire göre aşk, ezelden beri hakikî aşkların can hamuruna konulmuş bir emanettir. Aşk, varlığın ilk cilvesidir ve ondan daha ezeli bir şey yoktur. Aşkın varlığı ilahî varlığın ezeline karışmış ve ezel gününde dost tarafından beşerin arzulu canına armağan edilmiş bir hediyedir (Nusretî ve Fercîfer, 1392: 169).

در ازل پرتو حُسنَت ز تجلی دم زد

عشق پیدا شد و آتش به همه عالم زد. (Bozorger-i Hâligî, 1393:386).

(Ezelden güzelliğinin nuru tecelli edince
Aşk ortaya çıktı ve bütün âlemi yaktı)

جهانِ فانی و باقی فدایِ شاهد و ساقی

که سلطانی عالم را طُغیَلِ عشق می‌بینم. (Celâlyân, 1387: 1878).

(Dünya ve ahiret, her iki cihan, güzel yüzlü sevgiliye ve sakiye feda olsun
Çünkü âlemin sultanlığının da aşka dayandığını görmekteyim)

در ازل بست دلم با سر زلفت پیوند

تا ابد سر نگشده، وز سر پیمان نرود. (Bozorg-e Hâligî, 1393: 546).

(Gönlüm ezelden beri zülfünle bağdaşıp aşkına bağlandı

Ebede kadar bu ahitten yüz çevirip dönmez)

Güzellik aşkın özüdür, aşk ile güzellik arasında daima bir ilişki söz konusu olmuştur. Hâfız hem âşıkane bakış açısı ile hem de irfanî bir bakış açısıyla hakîkî aşk ile maşukun cemaline teveccüh etmiş, güzellik ile aşk arasındaki ilişkiyi irfanî bir bakışla şiiirlerinde işlemiştir. Onun güzelliğinin karşısında eksik aşkının noksanlığını görmüştür. O mutlak güzelliğin beşerî aşka ihtiyaç duymadığını, onun cemalinin müstağni olduğuna işaret etmiştir (Nusretî ve Fercîfer, 1392: 170).

ز عشق ناتمام ما جمال یار مُسْتَعْنی است

به آب و رنگ و خال و خط چه حاجت روی زیبا را؟ (Celâlyân, 1387: 126).

(Sevgilinin güzelliği, bizim noksan aşkımızdan müstağnidir.

Güzel yüzün allığa, bene, rastığa ne ihtiyacı var?)

Aşk sahip olduğu tüm güzelliklere rağmen içinde zorlukları da barındırır. Aşk yolu sanıldığı kadar kolay kat edilecek bir yol değildir. Aşka uzaktan bakanlar ya da henüz bu yolun başında olanlar, aşkın mükemmelliğine ulaşamayanlar onu çok sade ve basit sanırlar. Aşkta kemale erenler ise aşkı ve aşk yolunu çok zahmetli ve tehlikelerle dolu bir yol olduğu gerçeğinin farkında olurlar. Tehlikeli, inişli-çıkışlı bir yoldur aşkın yolu (MîrGâdirî, 1384: 173). Hâfız, aşk yolunu sonsuz bir yol olarak görüp aşk yolunda hiç kimsenin de sırların mahremine vakıf olmasına imkân tanımaz. Herkes düşüncesi ve fikir dünyası kadar onu hayal eder. Aşkın yolu gam yoludur, üzüntü ve sıkıntı doludur (Zuhrevend, 1390: 59).

أَلَا يَا أَيُّهَا السَّاقِي أَدِرُّ كَأْسًا وَ نَاوِلَهَا

که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها. (Bozoger-i Hâligî, 1393: 1)

(Saki şarap kadehini döndür, herkese sun, bana da ver

Çünkü aşk ilkin kolay göründü ancak sonradan ortaya çıktı müşküller)

سلطان ازل گنج غم عشق به ما داد

تا روی در این منزل ویرانه نهادیم. (Bozoger-i Hâligî, 1393: 844)

(Yüzümüzü bu virane dünyaya koyduğumuz günden beri

Ezel sultanı, aşk gamının hazinesini bize verdi)

چو عاشق می‌شدم گفتم که بُردم گوهر مقصود

ندانستم که این دریا چه موج خونفشان دارد. (Zuhrevend, 1390: 68)

(Âşık olunca maksat incisini buldum sandım

Bu denizin ne kanlar saçan dalgaları varmış, bilemedim)

Hâfız'ın şiiri, derin manası ve mefhumu bakımında lirik ve arifane bir özelliğe sahiptir. Aşk nuranîdir karinesine dayanarak kullandığı tasvirlerle manalar yüklemiştir. Bu bağlamda aşk, maşuk, aşık ve aşkın tüm münasebetleri nurun parlaklığında yer almaktadır. Nur mefhumu şairin gazellerinde derin manada aşkın yerine kullanılmıştır. İlahî aşkı anlamlandırmak için en uygun kelime olarak nur sözcüğünü seçmiştir. O, aşkı nur olarak görmüş, gökyüzündeki güneşi nuranî aşkın devamı bilmiştir (Kârger vd., 1399: 219-220).

گر نور عشق حق به دل و جانت اوفتد

بالله كز آفتاب فلک، خوبتر شوی

(Allah aşkının nuru gönlüne, canına düşerse

Allah'a yemin olsun ki gökyüzündeki güneşten daha güzel (parlak) olursun)

Sonuç

Hâfız'ın şiirlerindeki en önemli aşk makamı, yücelik ve tecelli kapısında dürüstlük, kutsallık ve aşkla habibe bakan irfanî aşktır. Gönülde yol bulup coşku ve heyecan yaratır. Bu gök kubbede kalıcı olan yalnızca aşk ve aşka dair sözlerdir. Bu yüce makamda aşktan öte bir şey yoktur. O, geleneksel aşk şiirlerini iki kategoride değerlendirir. Birincisi dünyevî aşk şiirleri ikincisi de semavî veya

mistik aşk şiirleridir. Dünyevi aşklarda aşk tamamen somuttur ve âşik dünyevidir ve fiziksel özelliklere sahiptir, dokunulup hissedilendir. Maşukun çizgileri ve benekleri, gözleri ve kaşları vardır, insani özelliklere sahiptir. Doğal davranışlar ve tepkiler gösterir. Klasik aşk şiirlerinin ikinci kategorisi, aslında İslam tasavvufunun meyvesi olan mistik veya semavî aşklardır. Bu tür aşklarda âşik doğasını değiştirir; aşk bir varoluş haline gelir ve doğal olarak da ulaşılmaz olur. Bu şiirlerde âşik, sevgiliden çok daha aşağı bir konuma konulmuştur. Bu şiir türü Mevlâna ile kemale ermiştir. Hâfız gibi büyük bir şair de bu iki tür şiiri birleştirerek dünyevî-semavî bir aşk meydana getirmiştir. Hâfız'ın şiirlerinde metaforik olarak dünyevi aşk sahnesinden ilahî aşk sahnesine geçiş vardır. Hâfız'ın şiirleri, kavramsal metafor adı verilen bu metaforik hareketlerle doludur. Bilinmeyen sahneyi (yani ilahî aşkı) anlamak ve anlatmak için bilinen sahne ve atmosferden (dünyevi aşktan) yardım alınmakta ve bu harekette birinci mekânın kavramları (işve, gamze, zülûf, saç örgüsü vb.) gibi kavramlardan istifade ederek ikinci mekânın bilinmesi istenmektedir. Mistik terim ve kavramlar diğer dillerde ve kültürlerde farklı olmakla birlikte tüm kültürlerde dünyevî varoluşsal ilişkilerle göksel varoluşsal ilişkileri anlamlandıran bir özelliğe sahiptir.

Âşığın özelliklerinden biri de kendisini âşığına çeşitli şekillerde sunması ve kalbini elde etmeye çalışmasıdır. Bu davranışlar sevgilinin sevimliliğini ifade eder. Bazen ilahî aşk, beşerî aşk olarak tecelli eder ve dolayısıyla beşerî güzellikten doğan sevimliliğin de ilahî sevimliliğin bir tecellisi olduğu ve Allah'ın sevimliliği ile insan âşığı arasında bir ilişki olduğu söylenebilir. İnsan âşığına lütuf sıfatları, Allah'ın cemal sıfatlarının tecellileridir ve bir insan âşığına gazap sıfatları, Allah'ın celâl sıfatlarının tecellileridir.

Hâfız, dünyevî aşkı tatmış ve ondan sonra ilahî âleme yönelmiştir. Allah sevgisi yoksa dünyada kalıcı olan nedir? diye sorgular. Hâfız, bu dünyada âşik olmayanın varoluş dünyasındaki rolünü bilmediğine inanır. Hâfız'ın bakış açısına göre bilge insan, sevgisi ile bilgeliği arasında bir kusurun olmadığını aynı zamanda dünyevî ve semavî aşk arasında bir fark görmediği ve tüm varlık sistemini ahiretten anladığı bir düzeye ulaştırır. Bilge insan ilahî varlığın birliğine ve dünyaya hikmet çerçevesinde bakar. O, aşkı ezeli ve ebedi olarak görür, aşkın kaynağı ezelden beri ilahî bir hasiyete sahiptir. Onun nazarında tüm aşklar ilahî aşktan zuhur etmiş ve âlemde var olan her zerre ilahî aşkın bir parçası ve yansımasıdır. Hâfız, aşk yolunun sonsuzluğuna, zorluklarla dolu tehlikeli bir yol olduğuna inanır ve bu yolda ancak aşk ehli kimselerin bu yolu kat edebileceğini düşünmüştür.

Kaynakça

- Abdulkerîmî, S., Mesgiryân, P. (1399), Me'nî Şinâsî-yi Mefhûm-i "Işk" der Gazeliyyât-i Sa'dî û Hâfız der Çârçûb-i Me'nî Şinâsî-yi Şinâhtî û Nekt-i Idrâkî, *Metni Pejûhî-yi Edebî*, 86, 223-256.
- Bidkî, H. (1396), Te'sîrpezîr-i Mollâ-yi Cizîrî ez Hâfız-ı Şirâzî der Mezmûn-i Işk, *Neşriyye-i Edebiyyât-i Tedbîkî*, 16, 21-42.

- Bozoger-i Hâligî, M R. (1393), *Şâhnebât-i Hâfız*, Tahran: İntişârât-i Zevvâr.
- Celâlyân, A. (1387), *Şerh-i Celâlî ber Hâfız (Dovreî 4 cildi)*, C.2, Tahran: İntişârât-i Yezdân.
- Huremşâhî, B. (1382), *Hâfız Hâfize-yi Mâst*, Tahran: Neşr-i Getre.
- Karaismailoğlu, A. (2007), *Klasik Şiirdeki Aşk Söyleminin dayanakları Prof. Dr. Abdülkadir Karahan anısına I. Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (12-13 Nisan)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. 269-275.
- Kârger, Ş., Zârî, M., Şe'bânî, B. (1399), *Negş-i Nûr der Mefhûmsâzî-yi Işk der Gazeliyyât-i Hâfız, Pejûheşhâ-yi Beyn-i Rişte-yi Edebî, Pejûheşgâhi Ulûm-i İnsânî û Mutâle'ât-i Ferhengî*, 3, 212-234.
- Koç Konuksever, S. (2019), *Te'sîr-i Hâfız ber Şî'r-i Emirî*, Artuklu Human and Social Science Journal, 4(1), 66-77.
- Mehbûbpûr, N., Diyânetî, M., Hucet, M. (1401), *Berresî û Tehlîl-i Revâbit-i Âşık û Ma'şûk der Gazeliyyât-i Hâfız bâ Rûykerd be Sûyehâ-yi Siyâsî û İctimâî, Mâhnâme-yi İlmî-yi Câmî'e-şinâsî-yi Siyâsî-yi İrân*, 9, 603-615.
- Mîrgâdîrî, S F. (1384), *Berresî-yi Tedbîgî-yi Vîjegîhâ-yi Aşk der Şî'r-i Hâfız-i Şîrâzî û İbn Fâriz-i Mısırî, Mecelle-yi Ulûm-i İctimâ-i û İnsânî-yi Dânişgâh-i Şîrâz*, 22(3), 165-184.
- Nusretî, A., Fercîfer, Ş. (1392), *Berresî-yi Tedbîgî-yi Berhî ez Vucûh-i Işk der Gazeliyyât-i Senâî, Hâfız û Vahşî-yi Bâfgî, Behâristân-i Sohen (Feslnâme-yi İlmî-Pejûheşî-yi Edebiyyât-i Fârsî)*, 22, 161-182.
- Purdil, M. (1397), *Berresî-yi Tedbîkî-yi isti'are-yi Mefhûmî-yi "Işk Cenk Est" der Dîvân-i Gazeliyyât-i Hâfız û Sirûdehâ-yi Petrârek, Feslnâme-yi Pejûheşhâ-yi Edebiyyât-i Tedbîkî*, 3, 143-172.
- Pûribrâhîm, Ş., Sâdât, M. (1392), *Berresî-yi Helâgiyethâ-yi Şî'rî Hâfız der Mefhûmsâzî-yi Işk, Feslnâme-yi İlmî-Pejûheşî-yi Negd-i Edebî*, 6(23), 59-82.
- Şâkır, M., Âdilzâde, P., Pâşâî-Yi Fehrî, K. (1395), *Nov' Muvâcehe-yi Urefâ bâ Aşk û Siyâset bâ Tekye ber İşâr-i Senâî, Movlevî û Hâfız, Feslnâme-yi İrfân-i İslâmî*, 48, 137-162.
- Yemînî H., Ukdâyî T. (1397), *Bâztâb-i Cilvehâyi Işk-i İrfânî der Zebân-i Hâfız, Feslnâme-yi İrfânî İslâmî*, 57, 353-377.
- Zuhrevend, S. (1390), *Işk û Mestî der Şî'r-i İbn Fâriz û Hâfız, Feslnâme-yi Necd û Edebiyyât-i Tedbîkî Dânişkede-yi Edebiyyât û Ulûm-i İnsânî Dânişgâh-i Râzî Kirmânşâh*, 3, 53-82.